

*

Egyed Emesét a Magyar Érdemrend lovagkeresztjével tüntették ki idén márciusban. Az átadásra júniusban került sor. Szeretettel gratulálunk még egyszer. Szerénységére való tekintettel –, mert úgy érzem, szeretné, ha csak nagyon halkán szólnék a róla megjelent laudációról –, és azért is, mert fontos kiemelni, a szöveg írójára, Tar Gabriella-Nórára is irányítom a figyelmet, aki nagyon érzékeny, szinte művészi portrét fest a költő, az oktató, a kutató és a tudós Emeséről. A Közlemények rovatban olvasható a laudáció teljes szövege.

BÁNYÁSZ MELINDA
banyaszmelinda@yahoo.com

DANISS GYŐZŐ, Körkép a magyar nyelvről. Tizennyolc beszélgetés a magyar nyelvről. Tinta Könyvkiadó, Budapest 2021. 223 l.

Daniss Győző, az ismeretterjesztő hírlapírás doyenje, aki különösen a magyar nyelvvel és rokonságával kapcsolatos témákban tájékoztatta évtizedekig az *Élet és Tudomány*, a *Népszabadság*, *National Geographic* hasábjain az olvasóközönséget, ezzel az interjúkötettel lépett legújabbán az olvasóközönség elé. A 18 interjújában a magyar nyelvészet képviselőinek egy nagyobb karéja szólal meg érintve a magyar nyelv és a vele foglalkozó tudomány, a magyar nyelvészet számos kérdését (helyesírás, nyelvművelés, a magyar nyelv története és történeti háttere, stílus, szókincs, nyelvjárások, névtudomány), amely a nagyközönséget is érdekli. Az interjúkötet újságírói bravúr, a meginterjúvált nyelvészek nézeteinek közérthető közvetítése, és ekképp valóban egyfajta „körkép” a magyar nyelvről.

A Balázs Gézával készült interjú (*Tegezhetlek Önt?*) a grammatikai személyek (*én, te, ő, mi, ti, ők*) meghatározta teret járja körül nyelvszociológiai szempontból. Az interjú címe jelzi, hogy a megszólítások egykori bonyodalmas etikettjét, amely végső soron a feudális rendi hierarchia nyelvi vetülete (*kegyelmes, méltóságos, nagyságos, tekintetes asszony/úr, kend, Ön, maga* vagy *te*), mára közvetettebb formák váltották föl, amelyek leggyakoribb változata a tegezés, annak is *letegezés* változata. Azt mondják, hogy ez az általánossá váló tegezés Skandináviából indult ki. A fölszíni hasonlóság ellenére a mélyben más a helyzet: Skandináviában, a feudális hierarchia láncából magukat rég kiszabadított egykori agrárországokban a tegezés valóban demokratikus (népi) alapú, nálunk ezzel szemben – feudális maradványként – fönről lefelé irányuló és a magasabb rangú (az „úr”) előjoga. A megszólítások összevisszasága (*asszony* vagy *úrnő*, sőt *úrhölgy*, ill. *úr* vagy éppen *főnök*) a társadalom zavarára utal: nem egyenlőség van benne, hanem harc a magasabb státusért, amelynek nyelvi eszköze, mondhatni fegyvere a tegezés, ill. letegezés.

Bárdosi Vilmos interjúja (*Bölcsességek kevés szóval*) a közmondások, szólások, állandó szókapcsolatok szerepét taglalja. „Beszédkor az agy, a nyelv mindig gazdaságosságra törekszik. Ezek a szóláspanelek [...] azért jók, hasznosak, mert készen vannak” – mondja Bárdosi Vilmos. E „rutinformulák” azonban bizonyos közös műveltségi hátteret igényelnek, csak egy ilyen háttérben alkalmazhatók és értelmezhetők. Bárdosi Vilmos említi, hogy „az európai kultúrkörben a korai szókapcsolat-gyűjtemények szerzőinek többsége Rotterdami Érasmustól kapott ihletet. Az ő *Adagiorum* című, a XVI. század beköszöntekor megjelent munkájából vették át a szólások, közmondások zömét” (i.m. 25). Ezeknek az szókapcsolatoknak, közmondásoknak, szólásoknak végső forrása a Biblia, más kultúrkörökben más szent iratok és könyvek (pl. a Korán, a tibeti

buddhizmusban a mahájána szutrák). Íratlan, orális kultúrákban, pl. szibériai nyelvokonainknál a közmondásoknak, szólásoknak nincs hagyománya (mert nincs szent könyvük), helyettük a találós kérdés a „képes beszéd” gyűjtő edénye, s egyúttal a kultúrkörhöz, a törzshöz, a klánhoz való tartozás jele.

Az állandó szókapcsolatok, szólások, közmondások egykor élő hasonlatok, metaforák, azaz a „képes beszéd” mára már esetleg elfeledett, éppen ezért rejtélyesen vonzó lenyomatait, és használatuk a hétköznapi beszédet nemcsak színesíti, hanem egyúttal bekapcsolja, ill. visszavezeti a közös hagyományba is. E szólások ugyanakkor humorforrással szolgálnak egészen új formáknak is, pl. „Nincs új a net alatt” (i.m. 29).

Gerstner Károly (*Évezredek magyarul – de nem ugyanúgy*) interjúja a három és fél, három vagy „csak” kétezer éves magyar nyelvtörténet néhány oldalba sűrített foglalata művelődéstörténeti keretben. Az adatok bőséges, mégis gazdaságos taglalásával tágas kép alakul ki az olvasóban a magyarság művelődéstörténeti, gazdaságtörténeti fejlődéséről az ugor kori lovas kultúrától a CERN Nagy Hadron ütköztetőjének programjáig, azaz a modernkori magas tudomány magyar nyelvű bemutatásáig.

Gerstner Károly azzal fejezi be interjúját, hogy „[n]yelvünk szerkezete [...] szilárd. Megértjük egymást még akkor is, ha mondjuk egy könyvtári felirat így figyelmeztet: „a könyv nem kikölcsönözhető” – szerintem hibátlanul nem egészen így festene, hanem: „a könyv nem kölcsönözhető ki”. Az sem érthetetlen, ha valaki azt mondja: „meglászuk, mit hoz a holnap”, vagy azzal fogadja ismerősét: „adnák neked valamit” – az ilyeneket persze a művelt magyar köznyelvben nem szívesen halljuk, ennek ellenére nyelvi tényként léteznek. Tárgyszerű megítélésük hosszú tanulmányt igényelne”. (i.m. 44).

Grétsy László interjújának címe (*A nyelv nagyobb úr, mint a nyelvész*) a modern nyelvészet talán legfontosabb üzenetét tartalmazza, s aminek alcíme (*A nyelvművelés nem tiltások serege*) szinte bocsánatkérésnek hat az egykor uralkodó, nyomokban még ma is érzékelhető voluntarista felfogásért, hogy ti. „a nyelvész irányítja a nyelvet, ő szabja meg, hogy mit lehet és mit nem lehet írni, mondani” (i.m. 46). Nagyon helyénvaló a Daniss Győző által ideidézett vélemény Nádasdy Ádámétól: „A nyelv rettenetesen fontos. Mégsem a nyelvet kell művelni, hanem az emberek fejét: a nyelvről való gondolkodást, a nyelvhasználatot. Be kell mutatni régit és újat, társadalmilag elfogadottat és lenézettet, és kinek-kinek megtanítani a nyelvi eszközök ügyes forgatását...A nyelvművelés ne fegyelmezés, ne gúnyos kiserkesztés és kirekesztés legyen, hanem tanítás. Nagyon keveset tudnak az emberek a nyelvről, pedig nagyon sokat volna érdemes tudni róla” (i.m. 50).

Haader Lea interjúját olvasva (*Az első könyv magyarul. Jókai-kódex: kézírással – de már nyelvünkön*) belegondolhatunk abba, hogy micsoda feladat lehetett kódexíróink (scriptoraink) számára leírni addig írva nem látott, csak hallott szövegeket, s elcsodálkozhatunk azon mennyi szellemet, mennyi leleményt, mennyi kreativitást mutatnak ezek a ma már többségükben digitális formában is elérhető kódexek. (Emiatt sajnálom, hogy a helyesírás, ahogy ma ismerjük, semmi mozgásteret nem hagy a használó kreativitásának, ámbar az is igaz, hogy az okostelefonon egymással sms-ezők erre nem is tartanak igényt, írnak, „ahogy jön”). Elbűvölt, hogy Haader Lea milyen személyesen viszonyul kutatásának tárgyaihoz, a kódexekhez, illetőleg azok másolóihoz, amikor fölfedezi kézjegyeikben az ő legbelső tulajdonságaikat. Jólesően vettem tudomásul Haader Leának az megjegyzését, hogy a scriptorok „leírtak néha egy-egy „suksükölő” igealakot: *alítja*, azaz 'gondolja' helyett azt, hogy *alejtsa*” (i.m. 65), mert – egyéb sajátosságok mellett – ez is arra utal, hogy az egységes köznyelv létrejötte előtt a kódexek nyelve nem volt más, mint a scriptorok nyelvjárásainak nyelve.

Hegedűs Rita interjújából (*Tövek és toldalékok. A magyar szerkezetileg agglutináló, származását tekintve finnugor nyelv*) rálátunk nyelvünkre a kívülálló idegen szempontjából. Ez következik Hegedűs Rita hosszú idegenbeli magyar nyelvtanítási gyakorlatából, amikor le kellett küzdenie (az indoeurópai, közelebről germán rokonságú) németnyelvű diákjainak beidegződéseit, hogy pl. ami az ő nyelvükön előjáró szó (*auf; in; aus*), az a mi nyelvünkön a tőhöz „ragasztott” toldalék, azaz rag (*-ra/-re; ba/-be*, ill. *ban/-ben; -ból,-ből*) vagy ami náluk inflexió (az ige többeli magánhangzó váltakozása) (*gehen, ging, gegangen*), az nálunk a tőhöz ragasztott (agglutinált) időjel (*megy ~ mén, men-, ment*). Széles nyelvtipológiai képet rajzol föl emögé Hegedűs Rita, amikor bemutatja a flektáló, izoláló, agglutináló, inkorporáló, introflexív nyelvtípusokat. A magyar a vele rokon finnugor, tágabban uráli nyelvekkel együtt elsősorban agglutináló nyelv, mint fentebb utaltunk rá, de vannak benne inkorporáló jellemzőket mutató alakok is, mint amilyenek pl. a szintagmaértékű (birtokost és birtokot egyszerre képviselő) grammatikai személyekhez kötődő formák *eny-é-m, ti-é- d*, ahol a birtokot képviselő, Lotz János által névmási morfémának nevezett *-é-t* körbeveszi, úgyszólván bekebelezi (inkorporálja) a grammatikai személyek szabad és kötött morfémája, *eny-* és *-m*, ill. *ti-* és *-d*. Hegedűs Rita interjúját olvasva fölsejlik előttünk a magyar nyelv egészének karaktere, amely – noha eltér a környező, döntően flektáló, bár agglutináló vonásoktól sem mentes nyelvektől – agglutináló típusa ellenére, még inkább azonban azzal együtt ugyanolyan gazdag kifejezőerejű eszköze és hordozója az egységes európai kultúrának mint bármelyik indoeurópai gyökerű nyelv. Hiszen – mondja Roman Jakobson – „[a] nyelvek abban különböznek lényegesen, amit ki k e l l fejezniük, és nem abban, amit ki l e h e t fejezniük” (Jakobson 1969: 431), és egy nyelvben, a magyarban is, bármit ki lehet fejezni.

Hoffmann István interjújának címét (*Nincs nyelv helynevek nélkül. Félmillió az interneten, a többi még össze kell gyűjteni*) én úgy értelmezem, hogy „nincs ország helynevek nélkül”. És ahogy a vándorlás folyamán az *ország* (~ *uraság* < HB. *uruzag[bele]*) átvándorolt a Levediából Etelközön át a Kárpát-medencébe, úgy örökölte meg új lakóhelyén az előző, főként szláv lakosság által – olykor náluk is régebbi kelta örökségként – megőrzött vízrajzi és helyneveket (Duna, Tisza, Maros, Rába, Balaton, Csongrád, Nógrád, Börzsöny stb.), s hozott magával nomád életmódra utaló ómagyar típusú helyneveket (amelyek nem a helyszínrre, hanem az illető helyet éppen meglakó *uraságra* utaltak (ld. az *ország* szó etimológiáját), és közülük sokan törökségi neveket viseltek mint pl. a ’vad, fékezhetetlen <ló>’ jelentésű *Taksony* (egy Árpád-házi *úr* azaz *herceg* neve) vagy egy másiké, aki a ’kő’ jelentésű *Tass* nevet viselte, s így lett egykori szálláshelyükből helynév. Az ilyen típusú helynévadás a honfoglalókkal együtt jövő más népekre is jellemző, pl. a *Békásmegyerr*el határos *Budakalász* második tagja népetimológia eredménye. Eredetileg ez a honfoglalás idején betelepülő iráni eredetű *kálizok* izmaelita (mohamedán) vámszedők lakhelye volt (a *vám* szót is tőlük vettük át). Vagy pl. a *[Mária]besenyő* nevében szereplő, a honfoglalókkal együtt betelepült egyik török néptörredék neve. Visszatérve *Békásmegyerr*re, amely a vele szemben fekvő, a Szentendrei-szigeten túli váci Dunaág melletti *Káposztásmegyerr*el együtt a honfoglalók vezértörzsének, a *Megyerr*nek volt a lakhelye, és nem véletlen, hogy a vámszedő *kálizokat* éppen melléjük telepítették. Természetesen a később megjelent vagy idetelepült népnevekből is keletkeztek helynevek, mint a *Lengyel* vagy az *-i* képzős *Oroszi, Németi, [Bodrog]olaszi*. „Olykor – mondja Hoffmann István – helynévképzőt is kapcsolnak a névhez: a bihari *Álmosd* eleinte csak *Álmos* néven szerepelt. Az a névadási mód, nyelvi divat, hogy a személynévhez hozzákapcsolták a „-falu”, „-falva”, „-háza” vagy „-telke”, „-földje” típusú

földrajzi közneveket, csak évszázadokkal később jelent meg: *Balázsfalva, Simaháza, Jánostelke, Gutorföldre*” (i.m. 84–85). Hoffmann István nyilatkozatának summája, hogy a helynévkutatás nemcsak a nyelvészet szerves része, hanem a történettudomány értékes segédtudománya is.

Horváth Péter Iván (*Meghal a nyelv, ha már nincs igény a fordításra. Harmincnál több ország lakói olvashatják anyanyelvükön A Pál utcai fiúkat*) a tolmácsolásnak az EU mindennapi gyakorlatában játszott szerepére irányítja a figyelmet, amikor Daniss Győző fölvetésére, hogy „[a]z Európai Parlamentben felszólaló máltai vagy spanyol vagy magyar képviselő szavait egyidejűleg tolmácsolják az Unió többi hivatalos nyelvére. Minden tolmács azonban nem tudhat máltaiul, spanyolul is, magyarul is...” az a válasza, hogy „A „titok” nyitja az úgynevezett relézés, vagyis egy közvetítő nyelv beiktatása. A máltai, spanyol, magyar és a többi nyelvű beszédet egy tolmács angolra fordítja, majd az angol szöveget a többi fülkében dolgozó kollégái a saját nyelvükön továbbítják. Másként nem is lehetne megoldani az oda-vissza közvetítést 24 nyelv között, hiszen 552 kombinációra se emberből, se kabinból nincs elég” (i.m. 102). Roman Jakobson az antropológus Margaret Mead-re hivatkozva mondja, hogy az ún. „primitív népek” úgy tekintik a nyelvet „mint más emberek viselkedésének megtanulható aspektusát”, s megállapítja, hogy „A nyelvek között azért lehetséges és azért van átkapcsolás egyik kódról a másikra, mert a nyelvek izomorfok: szerkezetük alapelvei azonosak. A logikusok „metanyelv”-nek nevezik az egy nyelvközösségekben az idegen nyelvekre vonatkozó beszédet, egyáltalán a beszédéről szóló bármilyen beszédet” (Jakobson 1969: 193). Fordítás, tolmácsolás tehát – viszem tovább a Jakobson által főntebb mondottakat – azért lehetséges, mert az emberiség nyelveinek van egy közös „metanyelve”, amit az EP gyakorlatában történetesen éppen az angol testesít meg, s ez az, amire alapozzák az EP szinkrontolmácsai az úgynevezett „relézést”.

A magyar nyelv, általában a magyar művelődés történetét tekintve érdemes megemlíteni, hogy a *tolmács* szó honfoglalás előtti török jövevényszó, ami nem mellesleg egy besenyő törzs és egy Nógrád megyei község neve is (a tolmácsok olyan fontosak voltak, hogy külön település járt nekik). A minden bizonnyal különböző nyelvű törzsek szövetségét alkotó honfoglalók közötti kommunikációnak ugyanolyan nélkülözhetetlen eszköze volt a tolmácsolás a köztörök nyelvektől (besenyőktől, úzoktól) a magyaron mint „metanyelven” át az iráni eredetű kálizokig (és vissza), mint napjainkban az angolon keresztüli „relézés” az EU 25 nyelve között.

Kemény Gábor interjújának főcíme, *Valamilyen stílusa mindenkinek van* telitalálat, mert arról tájékoztat bennünket, hogy annak ellenére, hogy a nyelv (a beszéd) társas tevékenység a megnyilatkozások mégis egyéni jegyeket mutatnak. Legtágabb értelemben ezeket az egyéni jegyeket nevezzük stílusnak. Az ez év tavaszán elhunyt Kemény Gábor professzor a stílusztika neves hazai művelője volt, különösképpen pedig Krúdy Gyula írásművészetének, stílusának volt kiváló kutatója. Krúdy jegyében lettünk mi is barátok – sajnos túl későn. „Jómagam például éppen azt méltányolom egyik legkedvesebb íróm, Krúdy Gyula stílusában, hogy bár szinte mindig a szerelemről, sőt a szexualitásról ír, általában tartózkodik az ezzel kapcsolatos dolgok és cselekedetek néven nevezésétől. Sem orvosi szaknyelvi, sem vulgáris köznyelvi irányban” (i.m. 109). Másképpen: Krúdy a rendelkezésre álló lexikai eszközökből nem az exkluzív szaknyelvből és nem a várható és szélesebb merítésű köznapis szójárából választja szövegeinek anyagát, hanem valami váratlan, csak reá jellemző szót, szószervezetet (metonimiát vagy metaforát) alkalmaz arra a jelenségre, amit minden olvasója ismer, amire minden olvasója magában gondol. Stílusa ebben az értelemben is választékos, és ekképpen reá jellemző módon költői. Interjúját olvasva fájó szívvel búcsúzom kedves barátomtól.

Keszler Borbála (*A „szabály”-ból mára sem lett „szabáj”*. Minden kultúrának vannak nyelvi követelményei is) a magyar helyesírás avatott doktora, amint MTA doktori disszertációjának címe, *A magyar írásjelhasználat története a XVII. század közepéig* is jelzi. Az interjúból fölsejlik, hogy a magyar írás története milyen mélyen bele van ágyazva az európai művelődés történetébe, különös tekintettel Husz János „nagyszabású helyesírási reformjára”, melynek „’az egy betű-egy hang’ volt az alapelve” (i.m.118), s amely az első terjedelmes magyar bibliafordításnak, az ún. Huszita Biblia helyesírásának is alapelve volt, ami természetesen nem véletlen, hiszen fordítói, Pécsi Tamás és Újlaki Bálint Husz János közvetlen tanítványai voltak Prágában a XV. század első évtizedében, nagy valószínűséggel éppen az ő *Tractus*-ának készülte idején, amelyben helyesírási reformját kidolgozta. Megjegyezzük, hogy ez az alapelv érvényesül a modern nyelvészeti fonetika átírásában (átírásaiban) is. Ezzel együtt azt is észlelhetjük, hogy mennyi „találékonyosság” kíséri a magyar írásbeliség alakulását, amelynek új lendületet (és keretet) a nyomtatás létrejötte adott, s ettől nem függetlenül a hitújítás, a reformáció, és a rákövetkező ellenreformáció tartotta mozgásban a helyesírást. A felekezeti különbségek a helyesírásban is megmutatkoztak, pl. egy időben a protestánsok a *c-t tz*-vel, míg a katolikusok *cz*-vel írták. Hosszú idő után, 1832-ben a Magyar Tudós Társaság szorgalmazására jött létre az első helyesírási szabályzat, amelynek „volt egy különlegessége: a benne foglaltakat csak a Társaság tagjainak ajánlotta – tehát semmit sem tett kötelezővé. És bölcs volt: leszögezte, hogy a felsorolt helyesírási szabályok nem örökkévalók” (i.m. 120). És 2015-ben megjelent a 12. kiadás is, ami valószínűleg nem az utolsó lesz. Időközben az írott kommunikáció számos új formája jelent meg, amelyek közül a számítógépre telepített helyesírási szoftver hibátlan nyomdakész változatokat képes előállítani, míg az okos telefonon küldött sms-ek írói az első helyesírási szabályzat liberalizmusához tartják öntudatlanul is magukat, mert magukra nézve „semmit sem tartanak kötelezőnek”, miközben sokszor alkalmaznak a kódexírók gyakorlatához hasonlóan sajátos rövidítéseket.

Egyetértek Keszler Borbálával, hogy a helyesírás – történetével együtt – a nemzeti hagyomány része. És kíváncsian nézek a jövőbe, amikor hagyománnyá lesznek a technikai fejlődés hozta újabb és újabb íróeszközök (számítógép, tablet, okos telefon) használta orthográfiai megoldások is – melyeket majd csak az *n*-ik helyesírási szabályzat fog szentesíteni (s amit nemzedékemmel együtt én sem fogok megérni).

Kiss Gábor interjújában (*Kincs a szókincs. Köznyelv, szaknyelv, szleng és jó néhány másik...*) a gyakorló lexikográfus szólal meg. Noha Lotz János szerint a szó – absztrakció, ennek ellenére a nagyközönség érdeklődését a szavak, különösképpen pedig a szavak száma köti le (főltehetőleg iskolai élményeiknek köszönhetően), jóllehet – amint Kiss Gábor idézi Laziczius Gyulát – „a magyar szavak száma véges, [de] közelebről nem meghatározható”. Hamarabb voltak szövegek, nyelvtanok, mint szójegyzékek és szótárak. Magyar vonatkozásban az első ilyen alkotás a *Schlägli-szójegyzék* az 1400-as évek első évtizedéből. De még az *Új Testamentumot* fordító és 1541-ben kiadó Sylvester János sem írt szótárat, viszont írt előtte két évvel, 1539-ben mintegy bevezető gyakorlatképpen nyelvtant *Grammatica hungarolatina* címen. Talán Szenczi Molnár Albert volt az első, aki fordítói munkáját – szinte enciklopédikus igényű – szótárírással készítette elő 1604-ben, de nem késlekedett soká a nyelvtanírással sem (*Nova grammatica Ungarica*, 1609). Mindenesetre a szavak jelentőségét mutatja, hogy egy írói mű értékét a benne szereplő szavak számával szokták ma is mérni: „Petőfi Sándor a verseiben és a prózai műveiben összesen 22 ezer különböző szót írt le, Juhász Gyula versei 12 ezer különböző szót tartalmaznak. Arany János a *Toldi*-ban 2700 szót használ, Katona József a *Bánk bánt* 2800

szóval írta meg. Jókai Mór szókincse szinte felmérhetetlen: a 2020-ban megjelent *Jókai-enciklopédia* a nagy mesemondónak csak a magyarázatra szoruló szavait tartalmazza, és ez is közel 30 ezer szó!” (i.m. 137).

Kiss Gábor kitér a szavak gyakoriságának mérésére is, ami korszakról korszakra, olykor évről évre is változik. „A Magyar Nemzeti Szövegtárnak az 1990-es évekből való – főképpen sajtószövegekből és kisebb részben szépirodalmi, tudományos és élőszavas szövegekből vett – 180 millió szavából a leggyakoribbak: *tud, év, nagy, mond, jó, magyar új, tesz*” (i.m.137). Én teszem hozzá, hogy a 8 felsorolt szóból 6 finnugor, 2 (a *jó* és a *magyar*) ugor etimológiájú szó, ami igazolja Kiss Gábor kijelentését: „Szókincsünkben egyre nagyobb ugyan a „nem uráli”, „nem finnugor”, „nem ugor” szavak száma – ám a szóhasználatban ez alig látszik, a leggyakoribban leírt, mondott ezer szavunk majdnem kétharmada ősi alak, illetőleg azok származéka” (i.m. 138).

Kiss Jenő (*Nem csak szótárban élnek a nyelvjárások. Millióknak ma is nyelvjárás az anyanyelve*) a nyelvjáráskutatásnak legismertebb hazai kutatója, aki mestereiül Benkő Lorándot és Imre Samut vallja, és említi Deme László tevékenységét is, de sajnálatos módon említetlenül hagyja Laziczius Gyulát, kinek pedig 1932-ben, illetve 1936-ban készült tanulmányait (*Bevezetés a fonológiába*, ill. *A magyar nyelvjárások*), melyek az Amerikában működő magyar származású nyelvész, Thomas Sebeok (1920–2001) szerint a strukturális dialektológia „korukat messze megelőző, eredeti és briliáns mutatványai voltak” (Sebeok 1958: 177). „[A] friss fölmérések hiánya ellenére is föltehető – mondja Kiss Jenő –, hogy a magyar anyanyelvűek körülbelül háromnegyedének van nyelvjárási, regionális háttere – főképpen az idősebb korosztályhoz tartozóknak [...] Szülőhelyükön, családi, rokoni körben változatlanul nyelvjárásban beszélnek. Ismeretlenekkel, hivatalban, városi környezetben köznyelvre váltanak [...] talán elsősorban azért, mert attól tartanak, hogy nyelvjárási, nyelvjárásias beszédmódjukért lenézik, „leparasztozzák” őket ” (i.m. 145). Ez az olykor valódi, olykor „képzelt” felsőbbséghez való szolgai alkalmazkodás a nyelvjárások legnagyobb gyilkosa. Nagyon kevés vidék lakói használják öntudatosan helyi nyelvjárásukat, tapasztalatomból példaképpen említem Bálint Sándor (1904–1980) néprajzprofesszort, aki egyetemi előadásait is az ő szöved-alsóvárosi dialektusában tartotta. A nyelvjárás széleskörű használata a polgárosultság mértéke is, ami a lakosság öntudatos voltában és biztonságérzetében mutatkozik meg. Ha igaz Karácsony Sándor tétele, hogy a nyelvjárások az „otthon” nyelvi megfelelői, akkor a fenti idézet fényében ez a „nyelvbéli otthon” nálunk ma sincs biztonságban, mert a feudális rendi hierarchia rejtve továbbra is él a beszédben mint olyan beidegződés, amely a köznyelvet a tájnyelv elé helyezi. Polgárosult társadalmakban, melyek példájaképp említhetem Norvégiát, ahol parlamenti törvény emeli a „parasztok nyelvét”, a *nynorsk*-ot egy szintre a „városi urak”, a tanultak nyelvével, a *bokmål*-lal. Vagy említhetem Finnországot vagy Svájcot, ahol szinte minden régiónak, minden városnak megvan a maga nyelvjárása, amelyet az ott lakók öntudatosan használnak, s ami egyenrangú az iskolában elsajátított ún. köznyelvvvel (finn *kirjakieli*, német *Hochdeutsch*), sőt amit talán többre is tartanak annál, mert abban érzik igazán otthon magukat az emberek. Egyetértek Kiss Jenővel, amikor azt mondja: „A közoktatás írásos és élőszavas szelete [...] voltaképpen elfeledkezett arról, hogy a tanulók számottevő része nyelvjárási kötődésű. A pedagógusképzés során csak ritkán esik szó arról, hogy a leendő tanárok sok diákja – és ez természetes! – nem beszél s nem is érti tökéletesen a köznyelvet” (i.m. 147). De a baj nem az oktatással kezdődik, ott csak folytatódik, mint évszázados beidegződés, a feudális hierarchia (az urak, és velük együtt nyelvük) aláztatos tisztelete, amit az oktatás és a tudomány világa is követ. Ehhez járul még a hírközlő

eszközök (rádió, televízió, internet stb.) széleskörű használata, amely akaratlanul is támogatja a központ, az ún. köznyelv dominanciáját a tájak, régiók nyelvével szemben. Szomorú példa e tendenciáról: az egyik központi csatorna üdítő kivételként alkalmazott egy palóc nyelvű beszélő meteorológust, Raisz Andrást, akit előbb leszoktattak anyanyelvjárásáról, majd végképp el is tüntettek a képernyőről.

Kontra Miklós interjúja (*Magyarán szólva. Többé-kevésbé egységesen beszélünk 13 milliónyian*) sok kérdést említ a határon innen és túl élő magyarul beszélők nyelvéről – mindenek előtt a számok tükrében. És szó esik az államnyelvről, amit hatalmi szándékok és érdekek befolyásolnak – határon innen és túl. Az „államnyelvről” legyen elég csak annyi, hogy ez a szófermedvény tartja félelemben az alattvalókat (az alattvalóknak maradt beszélőket) nagyjából az abszolutizmus kora óta, amikor is az uralkodók rájöttek, hogy a nyelv nemcsak a kommunikáció eszköze, hanem az alattvalók (beszélők) elnyomásának fegyvere is lehet. (Hol van már a honfoglalók és az Árpád-házi királyok bölcsessége, amely tiszteletben tartotta a különböző nyelvű népek „autonómiáját” azzal, hogy közhivatalt ellátó tolmácsokat tartottak, akiknek segítségével kommunikálni tudtak a népesség más nyelvét beszélőivel?) Kár, hogy sokan nem veszik észre, hogy az állam nem tud beszélni, így tehát nyelve sem lehet, nyelve csak a népnek van. Azt mondja Kontra Miklós, „hogyan sok iskolában nyelvileg szinte megnyomorítják a gyerekeket, „bebizonyítják”, hogy nem tudnak magyarul. Sok helyütt még mindig azt sulykolják, hogy „Hát”-tal meg „És”-sel nem kezdhetünk mondatot. Hogy az „eszem” helyett tilos „eszek”-et mondani. Ez azonban tévedés. Ezen tehát ne háborodjunk fel, ne alázzuk meg az „elkövetőt”. Az írott vagy mondott valóságos, „igazi” hibát, persze, ki kell javítani.” – Például a „-suk, sük”-öket? – kérdez közbe Daniss Győző – „Azt is megértéssel, türelemmel” – válaszol Kontra Miklós.

Navracsics Judit interjújának címe (*Szerencsés, aki többnyelvű családban születik. A nem csak magyarul tudók matekból is jobbak*) rámutat az oly sokáig áhított, s mára el is ért egynyelvűség (hogy ti. mindenki magyarul beszéljen) átkára. Mert „a két- vagy többnyelvű ember sokkal jobban, könnyebben boldogulhat az élet nagyon sok területén, mint az a társa, aki csupán egy nyelvet ismer. [...] Aki otthonról hoz valamilyen többlet nyelvtudást vagy az iskolában idegen nyelvet tanul – főképpen, ha jó tanárok jó módszerekkel tanítják –, az a biológiát, a történelmet, a matematikát is jobban tudja.” A mai Magyarországon a két- vagy többnyelvű családok száma elenyészően kevés, ennek következtében a „szerencsések” nagyon kevesen vannak. Ezt a hiányzó szerencsét fáradtságos tanulással lehet csak pótolni, amit a „jó módszerekkel tanító jó tanárok” országos hiánya tovább nehezít. Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a magyarországi népességnek mindössze 37 százaléka tud valamilyen idegen nyelven, ami az európai rangsorban csak az utolsó helyek egyikére elegendő. Ez több mint szomorú, ez tragikus, mert hozzájárul népünk elszigeteltség érzéséhez, ami táptalaja a zsákutcás „egyedül vagyunk, mindenki ellenünk van” sérelmi politikának. A szomszédos országokban élő magyarok, akiknek nyelvi jogaiért oly sokszor szót emelünk, a határ innenső oldalán élőknel előnyösebb helyzetben vannak: ők két-, vagy többnyelvűek, s így egy vagy több másik világban is otthon vannak, aminek intellektuális hozadéka a világ jobb megértése, mindenek előtt pedig az, hogy nekik, ellentétben a határon innen élőkkel, van rálátásuk anyanyelvükre, látják annak becses voltát, és fordítva is, a szomszédban beszélt másik nyelv attól eltérő különös értékeit is. Navracsics Judit azt mondja, hogy az idegen nyelvek tanulása terápia: én is vallom, hogy az, mégpedig az önmagunkba zárkózás és a vele járó kirekesztettség „fantomfájdalma” ellen alkalmazott hasznos terápia.

Péntek János interjújának alcíme is (*Székelyföldön, Mezőségen, Moldvában. Bántó kérdés volt, hogy „hol tanultatok meg magyarul?”*) e „magunkba zártsgai szindrómára” utal. Péntek János, a „határon túli magyar nyelvészet” doyenje e néhány oldalon széles perspektívájú képet rajzol a magyar nyelv(terület) egészének történetéről kitérve a honfoglalás, a migráció, az országot ért külső támadások (tatárjárás, oszmán hódítás) és az őket követő népességfogyás, majd a betelepítések alakította nyelvi állapotra mégpedig a geolingvisztika és a kontaktológia szemszögéből. Péntek János széles látóköréről tanúskodik, hogy „a régmúltról szólva a nyelvtudomány eddigi felismeréseihez” annyit tesz hozzá: „kiterjedtebbnek vélem az akkori két- és többnyelvűséget, mert ez a migrálással, nomadizálással velejárt” (i.m. 174); azaz: ellentétben az itthon megszokott szemlélettől, „határon túliként” képes kilépni az „egynyelvűség” buborékjából és az egykori (nem mellesleg a mai) nyelvállapotot szélesebb perspektívában, kapcsolataival együtt figyelembe venni. Amikor végigtekint a történelem nyelvet befolyásoló folyamatain, nem mulasztja el megemlíteni, hogy az oszmán hódítás következtében három részre szakadt ország sorsa úgy alakult, hogy „Szétesett az ’országghaza’, és épülni kezdett a ’nyelvhaza’. Nem hallgatható el – teszi hozzá büszkén (és méltán) Péntek János –, hogy ennek az előremutató nyelvi folyamatnak a színhelye elsődlegesen Erdély volt, a dominánsan protestáns erdélyi fejedelemség, amelynek – annak fénykorában – gyakorlatilag hivatalos nyelve volt a magyar” (i.m.175). E folyamat tovább folytatódott a nyelvújítás után is, különös tekintettel az erdélyi arisztokrata Teleki József, majd a Magyar Tudós Társaság, később a Magyar Tudományos Akadémia tevékenységére. Az abszolutizmus korában „Erdély sokkal inkább megőrizte magyar nyelvűségét. Csokonai Vitéz Mihálynak egy 1798-ban Aranka Györgyhöz, az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság titkárához írott leveléből arra lehet következtetni, hogy a kortársak Erdélyben látták a reményt a magyar nyelv megőrzésére: „Boldog vagy óh kisded Erdély! bár a csinos Európának legvégsőbb széllein fekszel is, boldog vagy; és te fogod bé a legutolsó Magyarok szemeit, mikor mi már Oesterreicherek leszünk...” (i.m. 176.) Nem így lett, de ez nemcsak öröm. Miután az 1867-es kiegyezés következtében Erdély közjogi különállása megszűnt (úgy is mondhatnánk, túlgyőztük magunkat), a középkori egységet újra megalósító Magyar Királyságban a magyar lett mindenütt az államnyelv, s ez fölkorbácsolta az ellenérzéseket a középkori alapozású német (szász) autonómia, az Universitas Saxonica polgáraiban, és ugyanúgy az erdélyi románság körében, amely az Ortodox Egyház felügyelete alatt állt, s mögötte támogatóul a két fejedelemségből, Havasalföldből és Moldvából nemrég (1862-ben) létrejött új állam, a Román Királyság. Péntek János végigtekinti az I. világháború utáni romániai és más szomszéd államokbéli hol szerencsésebb, hol kevésbé szerencsés nyelvi állapotokat – tekintettel a velük kapcsolatos demográfiai helyzettel. „Az előző század utolsó évtizedével ránk köszöntött szabadság mindenképpen a nyelvi jogok körének bővülésével járt. De a szabadság nem hozta el a legfontosabbat: nyelvünk jogi alárendeltségének megszüntetését, hivatalossá tételét legalább regionális szinten” (i.m. 183). Megvallom, Péntek János interjúját tartom e kötet legkiválóbb írásának, amely a magyar nyelvvel kapcsolatos szinte minden kérdésre kitér mind történeti, mind leíró, mind jogi szempontból, nem utolsósorban a nyelvjárások szempontjából is. Véleményem szerint Péntek János szakmájának (a nyelvöldrajznak, kontaktológiának, dialektológiának) a legkiválóbb képviselője – a határokat nem ismerő – magyar tudományosságban. Különösen fontosnak tartom, amit Erdély korai időszakára vonatkozóan mond, mert mítoszok helyett a tudomány józanságát hangsúlyozza, amikor azt mondja, „hogy a székely kérdésben a történészek és nyelvészek véleménye továbbra is eltér egymástól A XX. század végére a nyelvöldrajz újabb és újabb

tényekkel erősítette meg a nyelvészek álláspontját. Világossá vált, hogy a nyelvjárások, de a népi kultúra tekintetében is tarthatatlan az a XIX. századi romantikus szemlélet, hogy mindaz ami archaikus volt Erdélyben, az a székelyekhez kapcsolódik. A nyelvi tények és a népi kultúra újabban feltárt elemei arra utalnak, hogy Erdély legarchaikusabb nyelvi régiója az, amit ma mezőségeknek nevezünk” (i.m. 175).

Prószéky Gábor (*Nyelvünk és számítógépünk. Egymilliárdnál több szó a Pázmány Korpuszban*) – mint az interjú bevezetéséből megtudjuk – pályája elején az MTA Zenetudományi Intézetében „Dobszay Lászlónak, a gregorián zene világszerte elismert kutatójának munkájához kapcsolódva kidolgozott egy olyan adatbázisrendszert, amelyben tárolni – és amelyet elemezve használni is – lehetett a közép- és kelet-európai kolostorok kódexeinek gregorián énekeit, feltüntetve azok megfelelő egyházi alkalmakhoz való kötődését” (i.m. 187). A programozó matematikusnak ez nagyszerű kezdet volt, míg alkalmazott nyelvészi pályája (ez volt másik diplomája) csak ezután kezdődött. Eleinte őt is, mint a matematikában járatos nyelvészek többségét, a gépi fordítás elmélete és lehetősége izgatta. „Korábban a nyelvészek főként a nyelv, a nyelvek múltját kutatták. A XX. században azonban megélnékvülts érdekklődésük a nyelv jelene, „maga a nyelv” iránt. Nem utolsósorban az eredetileg matematikus, amerikai generatív nyelvész, Noam Chomsky hatására. Szerinte léteznek a nyelvekre nemcsak önmagukban, hanem univerzálisan is érvényes működési elvek. A Szovjetunióban az idő tájt szintén jó néhány tehetséges nyelvész dolgozott. Ők az egymástól eltérő formai megoldásokat használó nyelvek matematikai összehasonlításával próbálták a nyelvek összességének közös törvényszerűségeit felfedezni. És úgy esett, hogy az egyik ilyen nyelv, az agglutináló, tehát toldalékoló magyar lett. [...] Az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején nyelvészekből és matematikusokból, számítógépes szakemberekből megalakult egy munkacsoport, hogy megszülessen egy orosz-magyar gépi fordítási program. Tudva, hogy a gép nem lesz képes műfordítói szintű szövegeket alkotni, de remélve, hogy a „gépfordítások” segíthetik az „emberfordításokat” (i.m. 189–190).

Prószéky Gábor és munkatársai nevéhez fűződik egy hatalmas nyelvi „adatbázis”, a Pázmány Korpusz létrehozása a maga 1,2 milliárdos tételszámával, amely 70 millió mondatot foglal magába, benne 403 millió főnévvel, 141 millió melléknévvvel, 137 millió igével és egyéb százezres számokat kitevő nyelvi adattal. Még ennél is fontosabb a mindenki által használható, Prószéky Gáborék számítógépre telepíthető helyesírási programja, amelynek segítségével hibátlan nyomdakész szövegek állíthatók elő – az elválasztást illetően is. A *gépelem* példáján fölhozza a kétes eseteket, amikor is a program nem tudja eldönteni, hogy melyik a helyes elválasztási mód *gé-pe-lem* vagy *gép-el-em*, ezt az ember dönti el, aki a kontextusból már eleve tudja, hogy ígéről vagy összetett főnévről van-e szó. A nyelv proszódiajának ilyen kétértelműségeiről szól József Attila, amikor azt írja, hogy „*én egész népemet fogom / nem középiskolás fokon / taní-taní*”. A rímelés egész mechanizmusa ilyen és ehhez hasonló kétértelműségeken, végső soron a nyelv alapvetően metaforikus természetén alapul, amibe a számítógépes programok belebotlanak, mivel – ahogy Prószéky Gábor mondja – „a helyesírási programoknak nincs kulturális háttérismeretük” (i.m. 192). Csak néhány példa erre Kosztolányi *Rím* c. sorozatából: *Inog a fűrész, / mint egy letört / fű-rész; Falába / belekoppant a ház / falába; Ez Káin / a nyilvánosság / deszkáin*. Ide vonatkozóan emlékezem meg Kalmár László szegedi matematika professzorról (1905–1976), a kibernetika és a számítógépes programozás magyarországi úttörőjéről, aki – éppen a matematikában elvárt egyértelműség ellenére (vagy éppen azért) – sokak által csodált művelője volt a proszódiaiban megnyilvánuló nyelvi kétértelműségen alapuló *csacsi-pacsi* nyelvi rejtvenyjátéknak (Simoncsics 2017: 150–156).

Summa summarum: a számítógépes nyelvészet – alkalmazott nyelvészet. Az emberi agynál nagyobb kapacitású és gyorsabb számítógép csak azzal tud valamit kezdeni, amit az emberi elemzés elébe tesz. A betáplált adatokat azután villámgyorsan képes csoportosítani a legkülönbözőbb szempontok szerint, ami az alapkutatót, a nyelvi elemzést végző emberi elmét nagymértékben tudja segíteni.

Pusztay János interjúja (*Az uráli alap előtt. „Bizalmi módban” ősinél ősi nyelv múltunkról*) a nagyközönséget különösképpen érdeklő kérdéstről szól. Manapság, amikor a tudomány iránti általános bizalmatlanság magasba csap (gondoljunk csak a pandémia dúlása közepette is nagyszámú vírustagadóra, az ésszerű érvekre nem hallgató – és a társadalmi szolidaritást semmibe vevő – oltatlan tömegekre), amikor a nyelvtudomány több mint kétszáz éve fölfedezte és adatokkal alátámasztotta uráli nyelvrokonságunkat a múlt iránt érdeklődők jelentős száma megkérdőjelezi, nagy merészségre mutat ennél a fél tucat évezrednél is régebbi korról, erről a „paleo-időszakról” mondani valami érdemlegeset. Pusztay János erre tesz kísérletet, amikor hallgatóságától „bizalmat kér” kutatásainak meghallgatásához. Ismétlem, hogy a „klasszikus” összehasonlító nyelvészet eredményeit, az uráli nyelvrokonság gondolatát is bizalmatlanság övezi. Ennek oka, éppúgy mint a vírustagadásnak, a tanulatlanságból következő önhitt tudatlanság.

Az uráli (finnugor) alapnyelv kutatása – hagyományosan és erőteljesebben, mint pl. az indoeurópai alapnyelv – az egykor közös nyelvet beszélő közösség földrajzi lokalizálásához kötődik. Ezt a kutatást a szakma nyelvi adatok gondos azonosításán, csoportosításán túl földtörténeti, növényföldrajzi, klímátörténeti adatok összhangra hozásával végzi. Az uráli alapnyelvet Hajdú Péter (1923–2002) a fentiek figyelembevételével a szibériai tajga túlévű fáinak, *luc*-, *jegenye*-, *cirbolya*-, *vörösfenyő* keletről nyugatra történő terjeszkedése és a kelet-európai lombos erdő fái közül a *szil*nek az Urálon túl, kelet felé történő terjeszkedése metszetében helyezi el, azaz lényegében az Urál ázsiai (szibériai) oldalán, amely korszak a pollenanalízis szerint a holocén korszak közepén, az i.e. VI. évezredben kezdődött és az i.e. III. évezredben ért véget. (Az erdők és fák, ellentétben az emberekkel, lassan „vándorolnak” – különösen a visszahúzódóban lévő jégtakaró közelében.) Ennek az őshaza- rekonstrukciónak az az alapja, hogy ezeknek a fáknek van az uráli nyelvek többségében közös eredetű neve. Vannak más közös fanevek is, de azoknak nincs lokalizáló ereje, mert mindenütt előfordulnak. (Hajdú 1966: 9).

Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a nyelvhasználatban elsősorban nem az abszolút (évszámokkal mérhető) kronológiával szokás dolgozni, hanem az ún. relatív kronológiával (valamely nyelvi változás egy másik előtt vagy után következett-e be). A nagyközönség kedvéért szokás mégis az évszámokkal mérhető skálát a nyelv történetében is alkalmazni.

A Language Origin Research, betűszóval LOR jeles kutatója, Décsy Gyula (1925–2008) szerint „a legutóbbi ezer évet (a latin és görög esetében a legutóbbi kétezer évet) illetően a történeti nyelvészet módszere megbízható, miután főképpen írott emlékekkel dolgozik. A Kr.u. 1000 és Kr. e. 3000 közötti időszak mai tudásunk szerint az összehasonlító nyelvészet módszerével vizsgálható. Minden Kr. e. 4000 előttire tehető nyelvi jelenség a paleolingvisztika illetékessége alá tartozik. [...] Paleolingvisztikai kutatás nem végezhető a klasszikus összehasonlító módszerrel” (Décsy 1973: 22).

Az uralisztika e két nagy mesterének véleményét összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a klasszikus összehasonlító módszer segítségével kikövetkeztethető uráli alapnyelvet beszélő közösség lakóhelye az Észak-Urál keleti oldalán lehetett legkorábban nyolcezer évvel ezelőtt és tarthatott négyezer évvel ezelőttig. Átlagolva a két véleményt meglehetősen

biztonsággal mondhatjuk, hogy hatezer évvel ezelőtt létezett egy közösség, amely a rekonstruált uráli alapnyelven beszélt. És Décsy szerint éppen ez az a határ, ameddig az összehasonlító uráli nyelvészet illetékessége tart, s amin túl, azaz ami előtt a paleolingvisztika illetékessége kezdődik.

Pusztay János – jól lehet nem tagadja az uráli (finnugor) nyelvcsalád létét, sőt kollégáinak többségével egyetértve hangsúlyozza, hogy „más a nyelvrokonság és más az etnikai rokonság” (i.m. 203) – az egykori „uráli” népesség szétvándorlásáról, tehát az öt kitevő nyelvek differenciálódásáról ellentmondásos nyilatkozatot tesz: „ha Északnyugat-Szibériában lett volna valamennyi nyelvrokonság őshazája, akkor az obi-ugorok és a szamojédok egy részének kivételével a ma már finnugor nyelvet beszélők elődeinek tömegesen kellett volna nyugat felé vándorolniuk. De a régészek csak a feltett őshaza délebbi területein élt, finnugor nyelvet használó, idővel magyarrá váló népesség mozgásáról találtak elégséges számú leletet. Vannak valamelyes nyomok a mordvin nyelvűek hasonló mozgásáról is [...] Egyébként magyarányú kelet-nyugati vándorlásról a balti finnség múltját kutató szakemberek sem tudnak. Szerintük etnikai elődeik már tízezer-tizenkétezer éve élnek ott, ahol a mai leszármazottaik. És ezzel kapcsolatos állításaik – például a térségben tőlük származó sok-sok régi tó- és folyónév alapján – ma már többek hipotézisnél” (i.m. 203).

Ha nem volt kelet-nyugati vándorlás, hogy kerültek volna a marik és a mordvinok az Urál keleti oldalától viszonylag oly távolra, a Volga nagy kanyarjának közelébe, s hogy kerültek volna a finnségi népek még távolabbra, a Baltikumra, nem beszélve a lappokról? Eszerint csak a permi népek, az udmurtok és a komik maradtak a föltételezett finnugor őshaza közelében. Vándorlás nélkül, hogy jöhetett létre az Urál déli nyúlványainak közelében, az eurázsiai sztyeppe közepén közös ugor lovaskultúra? S hogy kerülhettek innen a magyarok ősei tovább nyugatra, s hogy kerülhettek az obi-ugorok ősei vissza keletre, hogy az időszaki fölmelegedés miatt a nyugat-szibériai mocsárvidéken ragadjanak máig? Orosz krónikákból tudunk középkorban kihalt – a marik és/vagy a mordvinok rokonságába tartozó – népekről, a merjákról és a muromákról, akik a Volga nagy kanyarja és a Baltikum között „tátongó őr” kitölthették, mielőtt beolvadtak volna a dél felől északra terjeszkedő orosz népességbe. A keletről nyugatra történő vándorlás egy állomása lehetett továbbá a Moskva folyó és neve, amelyben egy finnugor etymon, a magyar *mos* ige előzményéhez kapcsolódó szó lappang (Kiss 1980: 434).

Ami a „balti finnség múltját kutató szakemberek” véleményét illeti, amire Pusztay János hivatkozik, hogy ti. „etnikai elődeik már tíz-tizenkétezer éve élnek ott, ahol mai leszármazottaik”, két kérdés merül föl bennem: (1) Honnan veszik ezt a 10–12 ezer évet? Nincs a világon olyan nyelvész, aki ilyen messzire vissza tudna nyúlni az időben, mert nincs sem tényleges, sem rekonstruált adat, amire ilyen föltételezést építeni lehetne, ld. főntebb Décsy korszakolását (2) egyebek közt azért nem, mert éppen akkor kezdett visszahúzódni a Skandináv-félszigetet befedő jégtakaró, azaz a jégkorszaknak akkor kezdett vége lenni Észak-Eurázsiaiban, így a Baltikumra is, (és nem melleleg Észak-Amerikában is), amely éppen ezért emberi életre, emberi lakhatásra alig volt alkalmas, a folyók épphogy csörgedezni kezdtek, tavak (Finnország „ezer tava”) még nem alakultak ki, így nevük sem lehetett, mert a területnek nem volt népessége sem, amely elnevezhette volna őket.

Pusztay maga is visszatér erre a „nyolc-tízezer év előtti” időre, holott ez az időtáv kívül esik az összehasonlító nyelvészet hatókörén, amikor azt mondja, hogy „nyolc-tízezer ezelőtt a Jenyiszej völgyébe benyomult egy más típusú, flektáló nyelvet, nyelveket beszélő, antropológiailag és valószínűleg genetikailag is eltérő 'ék'. Ez a népesség szétszakította a

paleoszibériai nyelvek Uráltól a Csendes-óceánig húzódó láncolatát. Következmény: a legnyugatibb szibériai tömb kapcsolatai megszakadtak a tőlük keletre lévő paleoszibériai tömbbel, ellenben felerősödhetek az Uráltól nyugatra elhelyezkedőkkel. Úgy gondolom, hogy ez utóbbi folyamat teremtette meg azt a nyelvi állapotot, amit ma uráli alapnyelvnek nevezünk”. (A paleoszibériai nyelvek a tudomány mai állása szerint nem alkotnak egy nyelvcsaládot, a paleoszibériai több, egymással rokonságban nem álló nyelvcsalád és/vagy szigetnyelv „gyűjtő neve”). Pusztay nem mondja expressis verbis, de ráutalóan sejteti, hogy a nyelveknek ez az Uráltól a Csendes-óceánig húzódó övezete agglutináló típusú volt. Pusztay Jánosnak annak idején, Budapesten a kandidátusi eljárásban opponense volt Robert Austerlitz (1923–1994), aki egy 1975-ben írt tanulmányában (*Agglutination in Northern Eurasia in Perspective*. Magyarul: *Az észak-európai agglutináció szélesebb távlatban*. Austerlitz 1992: 267–273) „arra a hipotézisre jut, hogy Euráziában az agglutináló típus újjító, azaz létrejött egy újabb (és/vagy hirtelen?) típusváltás eredménye, amikor is a nem-agglutináló típusból agglutináló típus lett”. Austerlitz ennek az agglutináló típust megelőző nyelvállapotnak nyomaira (töbéli magánhangzó-váltakozásra; redukált magánhangzókra és azok szerepére) Wolfgang Steinitz 1944-es főművében, a *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus*-ban mutat rá, s hozzáteszi, hogy e tulajdonságok inkább jellemzőek az indoeurópai nyelvekre. Erről a megalapozott hipotézisről Pusztay Jánosnak tudnia kellett (volna), ha máshogy nem Austerlitzhez fűződő személyes kapcsolata által. Vagy ha úgy nem, akkor az irodalomból: mind Steinitz, mind Austerlitz munkássága úgyszólván „kötelező” tételei az uralisztika tudományának, könnyen hozzáférhetőek, Austerlitz munkásságának egy része, benne az eurázsiai agglutináció újjító voltáról szóló írása éppen magyarul is. Austerlitz-nek Steinitz adataival megtámogatott állítása halomra dönti Pusztay megalapozatlan hipotézisét az Uráltól a Csendes-óceánig terjedő agglutinációs övezetre vonatkozóan. Ez a hipotézis megalapozatlan először is azért, mert az összehasonlító nyelvészet ellenőrizhető időkeretén kívülre helyez olyan tipológiai jellemzőket, amelyek első sorban csak azon belül igazak, azaz azt állítja, hogy a mai agglutináló övezet, benne az uráli alapnyelvvél már nyolc-tízezer évvel ezelőtt is létezett. Arról a megállapításáról pedig, hogy a Jenyiszej völgyébe benyomuló ’ék’ „antropológiailag, és valószínűleg genetikailag eltérő” voltáról azt kérdezem: mit mond ez a nyelvükről? Ezzel kapcsolatban még azt is megkérdezem, hogy e vonatkozásban mi a különbség az „antropológiai” és „genetikai” jelleg között? És hogy viszonyul ez az állítás Pusztaynak főntebbi kijelentéséhez, amit a szakma többsége is támogat, hogy „más a nyelvrokonság és más az etnikai rokonság” (i.m. 203). Pusztay hipotézise továbbá megalapozatlan azért is, mert a fent említett okból erre az időszakra nem alkalmazhatunk olyan jellemzőket, mint amelyeket ő alkalmaz a Jenyiszej völgyébe benyomuló „ék” nyelvére, ti. hogy az flektáló volt. A pontosság kedvéért: a ketek nyelve (már ha Pusztay rájuk gondolt) ma dominánsan tonális. Pusztaynak az alapnyelv típusáról tett kijelentései tehát megalapozatlanok, ld. Austerlitz hipotézisét főntebb. Az eurázsiai nyugat-keleti tengely mentén kialakuló „három tömb” hipotézise bár tetszetős, de alapjai, mint a fent mondottakból látható, nincsenek, és ezért az uráli alapnyelvről lényegében nem mondanak semmit azon kívül, amit Pusztay már az interjú kezdetén elmond, hogy „[a] „régesrégmúlt” dolgait illetően csak az a bizonyos, hogy az alapnyelvi kor előtt élők is kommunikáltak egymással” (i.m. 201). Ezt sokan mi is hisszük.

Pusztay az uráli rokonság eszméjét nem tagadja, de összemossa a genetikai viszonyokat hol az areális nyelvészet, hol a nyelvtipológia rajzolta képpel, és irdatlan időbeli és térbeli távolságokat ível át minden, a szakmában elvárt és elvárható kontrol és

önkontrol, valamint az eddigi kutatás idevágó eredményeinek figyelembe vétele nélkül (hogy pl. évezredek során a nyelvek típusváltáson mehetnek keresztül). Ez felelőtlen eljárás a tudományban, és még inkább az a tudományos ismeretterjesztésben, amelynek feladata éppen az (volna), hogy a féktelen fantáziájú érdeklődőkben fölkeltse a tudomány határainak, a szakmai illetékességnek a tiszteletét, hogy az érdeklődő közönség „bizalmi módban” közeledhessen az összehasonlító nyelvészet és a paleolingvisztika eredményeihez.

A szerkesztő, Daniss Győző minderről nem tehet: ő hozott anyagból dolgozott.

Raátz Judit interjúja (*Mária, Hanna, László és Bence. Az Utónévkönyvben négyezer keresztnév közül választhatunk*) az alkalmazott nyelvészetnek a nagyközönségnek talán leginkább érdeklő szeptét, a névadás múltját és jelenét, hagyományát és gyakorlatát mutatja meg. Hogy a kereszténység felvétele előtt csak egyelemű neveket használtak, köztük a pogány hitvilág névmágiájának bővületében olyan ún. óvóneveket mint „nemvagy, nemvaló” vagy „féreg”, hogy a rossz szellemek ne árthassanak az újszülötteknek, sőt még föl se figyelhessenek rá. „A régmúlt szülői gyakran a beteljesítendő álmukról Bahaturnak, Hokusnak, azaz Bátorinak, Okosnak nevezték a fiukat. A lányukat meg Generuchnak, Vremesnek, vagyis Gyönyörűnek, Örömszónak. De adhattak nevet közvetlenül vagy közvetve akár településről: Csengele, Zsadányka” (i.m. 211). Aztán jöttek az Árpád-kori fejedelmek (és fejedelemasszonyok) ótörök eredetű nevei, mint „az utókorban Gézaként szereplő név”, amely egy „herceg” jelentésű török *gesa* közsóból származik – akkor *gyeicsának* vagy *gyécsének*, *décsének* mondták” (i.m. 211), s amelynek eredeti kicsinyítő-kedveskedő *-csa/-cse* képző nélküli alakja ma már csak helynevek (*Al-győ, Fel-győ*) helyi használatú alakjában (*Gyevi*) fordul elő. Éppen ezzel az egykori méltóságnévvel kapcsolatban jegyzem meg, hogy a Gézát megkeresztelő idegen eredetű (szláv, német vagy itáliai) misszionárius papok ismerték e név eredeti jelentését, mert *Gézának* a kereszttségben a latin *Magnus* nevet adták, amely köznapi „nagy, hatalmas” jelentésén túl szintén méltóságnév volt a koraközépkorban. Hasonlóképpen magyarázható *Géza* fiának, az egyes kutatók szerint ótörök eredetű *Baj* ’gazdag, bő’ jelentésű személynév változatának, a *-k* kicsinyítő-kedveskedő képzős *Vajk*-nak a keresztységben adott, görög-latin *Stephanus* neve, ami azon túl, hogy közönségesen ’koszorút, virágkoszorút’ jelentett, jelentett még ’koronát’ is, és ez utóbbi jelentés alapján, Gézának a nyugati világra tekintő ambíciójáról tanúskodik, hogy ti. fiából királyt akar csinálni, amit a Vajkot keresztelő misszionárius papok is támogattak.

A kereszténység felvételével megindult a bibliai alapú névadás, a szentek nevének használata, ami kapcsolódott az óvónevek hagyományához, amennyiben az illető szent a keresztységben az ő nevét viselő újszülött védőszentjévé is lett. „A reformáció magyarországi térhódításától a névadási szokások valamelyest kettéváltak. A protestánsok – nyilván papjaik hatására – leginkább az Ószövetségből választottak nevet gyermekeiknek: Eszter, Sára, Zsuzsanna, Dániel, József, Sámuel. A katolikusok – szintén egyházi szorgalmazásra – főleg az Újszövetségi, illetve mártírológiumi neveket részesítették előnyben: János, Pál, Péter, József, Anna, Mária, Magdolna” (i.m. 212).

Aztán jöttek a romantika hullámain a költői képzelet alkotta nevek Dugonics András *Etelkája* mint az *Attila* név *Etele* változatának női formája, *Vörösmarty Tündéje* a *tündér* közsóból, amely a *tűnik* ige származéka, *Jókai Kincsoje* a *kincs* közsóból (i.m. 212).

A kételemű nevek az uralkodó felső rétegben jelentek meg először, de azok egy része is patronimiaként pl. *Lorántffy*, aztán helynévi eredetű családnévként mint amilyen a *Rákóczi*, *Thököly*, *Zrínyi* (i.m. 212–213).

A közemberek, jobbágyok kételemű nevei mint „gesunkenes Kulturgut” csak ezután jelentek meg (rendeletileg csak II. József alatt, 1787-ben) olykor csúfnévként pl. *Görbe*,

Kanyó, aztán foglalkozásnévként pl. Kovács, Juhász, Halász stb., majd nemzetiségre utaló névként, mint Rácz, Czigány (ezeket a népneveket családnévként sohasem írjuk *c*-vel, mindig vagy *cz*-vel vagy *tz*-vel jelezvén a közsztől való különbséget, ill. a név és vele a család „régi, patinás” voltát). Az írásmódnak a közszavaktól eltérő más írásmódja mint amilyen a magánhangzó-kettőzés a Maár, Raátz nevekben ugyanezt a célt szolgálja. Ugyanez vonatkozik az egyéb közszavakból lett nevek végén szereplő *h*-ra, Balogh, Tóth, Horváth, Hidegh, Betegh stb., valamint az *-s*-re végződő tulajdonságnevekből lett családnemekre is mint Kiss, Vass. A szóvégi *-h* és kettős *-s* esetében újabban akadnak kivételek is, amelyeket viselőik demokratikus érzelmei motiválnak.

Raátz Judit névgyakorisági táblázatain követhető a keresztnévadás divatjának változása a XVI. századtól mostanáig. Raátz Judit sok hasznos tanáccsal szolgál a névadás dilemmáival bajlódóknak, s elmondja, hogy problémás esetben a Miniszterelnökség Területi Közigazgatásért Felelős Államtitkársága a legfelső hatóság, hozzá kell kérvényt benyújtani, amelyet a Nyelvtudományi Intézet Utónévbizottság véleményez.

A kötetet két rövid fejezet zárja:

A nyelvtudomány Intézet a kötet összeállításakor még az MTA kebelébe tartozott, ma sok más, egykori akadémiai intézettel együtt az Eötvös Loránd Kutató Hálózat része, s ekként ég és föld között lebeg mint Mohamed koporsója. A meginterjúvoltak szinte mindegyike az intézet munkatársa volt, vagy ma is az, s így az ő munkásságuk is jellemzi az intézet tevékenységét.

A magyar nyelv múzeuma egy szép helyen épült (Széphalom) magas színvonalú épületben kapott helyett, olyanban, amit a magyar nyelv megérdemel. A gondosan megtervezett kiállítás bemutatja a magyar nyelvterület egészét.

Végezetül idézem ismét Gerstner Károlyt, aki interjújában az ún. „nyelvhelyességnek” a kötetben is visszatérő problémáiról szólva mondja, hogy a közbeszédben vannak olyan nyelvi megnyilvánulások, amelyeket „a művelt magyar köznyelvben nem szívesen hallunk, ennek ellenére nyelvi tényként léteznek. Targyszerű megítélésük hosszú tanulmányt igényelne”.

Austerlitz, Robert 1992. Az észak-eurázsiai agglutináció szélesebb távlatban. In: *Nyelvek és kultúrák Euráziában*. 267–274. Tankönyvkiadó, Budapest.

Décsy Gyula 1973. *Die linguistische Struktur Europas*. Bloomington.

Hajdú Péter 1966. *Bevezetés az uráli nyelvtudományba (A magyar nyelv finnugor alapjai)*. Tankönyvkiadó, Budapest.

Jakobson, Roman 1969. *Hang – Jel – Vers*. Budapest, Gondolat.

Sebeok, Thomas 1958. Obituary of Gyula Laziczius. [1958] *Word* 15: 175–182.

Simoncsics Péter 2017. Emlékeim Kalmár Lászlóról (1905–1976). „Laci bácsi – Erzsike néni”. = *Nyelvészekről, nyelvészetről*. 150–156. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Steinitz, Wolfgang 1944. *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus*. Stockholm.

SIMONCSICS PÉTER
obester@freemail.hu